

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії

Дипломна робота магістра
“Трансформація Британської імперії в
Співдружність націй: політичний та
економічний аспекти”

Виконала:
магістрантка II курсу
денної форми навчання
спеціальності 032 Історія та
археологія (Історія)
Штефанко Юлія Валентинівна

Науковий керівник:
доктор історичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії
Копилов Сергій Анатолійович

Рецензент:

Кам'янець-Подільський – 2019 року

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВІ РОЗРОБКИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	8
1.1 Історіографія проблеми	8
1.2. Джерельна база дослідження	16
1.3 Методологічна база дослідження	23
ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ	26
РОЗДІЛ 2. КРИЗА ІМПЕРСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.....	28
2.1. Візія лібералів і консерваторів майбутнього устрою імперії.	28
2.2. Колоніальні конференції та їх рішення	36
ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ	45
РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ БРИТАНСЬКОЇ СПІВДРУЖНОСТІ НАЦІЙ	46
3.1. Імперські конференції та посилення відцентрових тенденцій.....	46
3.2. Декларація Бальфура 1926 р. і Вестмінстерський статут 1931 р. – правова база формування Британської Співдружності націй.	59
ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ	64
РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА ТРАНСФОРМАЦІЇ ІМПЕРІЇ В СПІВДРУЖНОСТІ НАЦІЙ.....	65
4. 1. Спроби переходу до політики протекціонізму в контексті трансформації імперії.	65
4.2. Економічний розвиток британських володінь у першій третині ХХ ст.....	72
ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО РОЗДІЛУ	83
ВИСНОВКИ.....	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	87
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Однією із найбільших та наймогутніших держав світу від раннього Нового часу була Британська імперія. Її кордони простягалися на більш ніж чверть земної поверхні, а чисельність населення становила майже третину жителів планети. По суті на зламі XIX-XX ст. була втілена ідея Піта-старшого, який стояв біля витоків держави: «Сонце ніколи не заходить над Британською імперією».

У 1930-х рр. якісно новим наддержавним утворенням стала Британська Співдружність націй, до складу якої увійшли підвладні володіння імперії, що отримали часткову самостійність. Сьогодні об'єднання налічує 53 країни світу що забезпечує її здатність не лише конкурувати з європейськими інтеграційними структурами, але й отримати першість серед подібних союзів.

Процес трансформації імперії та її домініонів у Британську Співдружність націй, нові принципи і механізми взаємин держав, що до неї входять є багатогранною проблемою. Адже, за роки свого існування Співдружність пройшла довгий шлях еволюції, визначивши зміни в британському суспільстві й політичному істеблішменті. Але, на відміну від Австро-Угорщини, Французької, Османської імперій, що зійшли зі світової арени, Велика Британія зуміла зберегти статус однієї із провідних держав світу, відстоюючи власні економічні та геополітичні інтереси. Правлячі кола імперії зуміли проявити політичну гнучкість, вирішивши і проблему самостійності домініонів і збереження економічної могутності країни.

В умовах сучасного світу дослідження появи і розвитку міжнародних організацій є актуальною науковою проблемою, оскільки подібні асоціації стають новими гравцями на міжнародній арені. Трансформація постімперського простору має цілком зрозумілий актуальний інтерес як процес переходу від єдиної держави до наддержавних об'єднань, і досвід урядових управлінців, їх висновки і рекомендації є важливими для формування майбутніх організацій. Подібні процеси майже не аналізувалися у вітчизняній і закордонній літературі.

Зокрема недостатньо дослідженими залишаються й питання суперечностей поглядів правлячих кіл імперії щодо майбутнього устрою держави наприкінці XIX ст., в результаті яких і народилася ідея формування організації. Зважаючи на недостатність їх висвітлення в історіографії потребують вивчення і внутрішні механізми трансформації імперії й економічні передумови виникнення Британської Співдружності.

Об'єктом дослідження є зовнішня політика Великої Британії.

Предметом дослідження є трансформаційні процеси в Британській імперії, що відбувалися в останній третині XIX – першій третині XX ст.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють 70-ті рр. XIX – першу третину XX ст.

Нижня часова межа пов'язана з приходом до влади кабінету Б. Дізраелі (1874-1880 рр.), який розкритикував політику лібералів, що вела до дезінтеграції імперії. Для збереження могутності Великої Британії він обґрунтував ідеал її нового устрою – консолідовану імперію, пояснивши, що імперіалізм й ідеї свободи не можуть співіснувати в одній державі. Тому, саме з цим прем'єр-міністром асоціюється новий етап в британській історії – перегляд колоніальної політики.

Верхня часова межа обумовлена прийняттям у 1931 р. Вестмінстерського Статуту, що юридично оформив утворення Британської Співдружності націй, як наддержавного об'єднання, і завершив початковий етап трансформації Британської колоніальної імперії.

Географічні межі дослідження визначаються територією Британської імперії наприкінці XIX - першій третині XX ст.

Метою роботи є дослідження на основі різнопланових джерел, зокрема стенограм засідань парламенту, протоколів колоніальних та імперських конференцій, періодичної преси, статистичних матеріалів, тощо, а також

спеціальних досліджень вітчизняних та зарубіжних істориків, процесу трансформації Британської імперії наприкінці XIX – 1931 р.

Для досягнення визначеної мети необхідно вирішити наступні **наукові завдання**:

- схарактеризувати стан наукової розробки проблеми та джерельну базу дослідження;
- проаналізувати передумови імперських перетворень;
- розглянути протиріччя різни політичних партій щодо майбутнього устрою держави;
- з'ясувати роль колоніальних та імперських конференцій, як механізму трансформації імперії;
- визначити вплив Першої світової війни на розвиток відцентрових тенденцій в країні;
- розглянути економічний аспект реорганізації внутрішньо імперських відносин.

Наукова новизна полягає у комплексному дослідженні перетворень колоніальної політики британського кабінету від витоків ідеї трансформації імперії до законодавчого її закріплення

У роботі вперше:

- здійснено порівняння ідей британських урядовців щодо трансформації традиційного імперського устрою;
- проаналізовано матеріали колоніальних та імперських конференцій у комплексі, як інституту, що забезпечував реорганізацію устрою держави;
- з'ясовано вплив економічних чинників на еволюцію колоніальної політики британського кабінету.

Уточнено:

- причини перегляду колоніальної політики імперії;
- еволюцію імперської ідеї наприкінці XIX ст.;

- внесок домініонів у нарощення військової потужності Великої Британії під час Першої світової війни;

Отримали подальший розвиток такі проблеми:

- тенденції британських домініонів до відокремлення;
- стратегії розвитку колоніальної політики Британської імперії;
- економічний розвиток держави на зламі XIX-XX ст.

Практичне значення роботи визначається можливістю використання результатів проведеного дослідження в процесі розробки та викладання курсів з Нової і Новітньої історії країн Європи у середніх навчальних закладах і закладах вищої освіти, при викладанні спеціальних курсів присвячених деколонізаційним та інтеграційним процесам.

Зважаючи на те, що більшість проблем сучасності пов'язані з імперським минулим, висновки, зроблені на основі аналізу джерел і праць вітчизняних та зарубіжних науковців можуть бути корисними для вчених для подальшого дослідження трансформації Британської імперії.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки роботи було заслухано на засіданні кафедри всесвітньої історії (13 листопада 2019 р.). Окремі аспекти дослідження викладено у повідомленні «Колоніальні конференції, як механізм трансформації Британської імперії» під час звітної студентської конференції 24 квітня 2019 р.

Публікації. За результатами дослідження у збірниках наукових праць студентів і магістрантів історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за темами: «Колоніальні конференції як механізм трансформації Британської імперії на зламі XIX-XX ст.» (вип. 13) та «Вестмінстерський статут 1931 р. – правова база формування Британської Співдружності націй» (вип. 16).

Структура роботи. Дана робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків і списку використаних джерел та літератури (134 найменування).

Загальний обсяг роботи – 100 сторінок.

ВИСНОВКИ

Упродовж ХХ ст. визначилися глобальні перетворення на карті світу, що позначилися розпадом могутніх імперій, зокрема і Британської, що згодом трансформувалася у нову структуру – Співдружність націй.

Аналіз історіографії з даної теми засвідчив, що найгрунтовніше дослідниками вивчені питання зародження імперської ідеї наприкінці ХІХ ст., поступок британського парламенту у розширенні прав домініонів, чинники, що зумовили посилення відцентрових тенденцій самоврядних колоній, тощо. Разом з тим не знайшли належного висвітлення питання, що стосуються розбіжностей поглядів британської політичної еліти на майбутнє імперії, окремих трансформаційних процесів у 1900-ті рр., економічні чинники перетворень, тощо. Все це доводить необхідність дослідження порушеної в роботі проблеми.

Достатньо репрезентативною є також джерельна база, що включає різні види джерел, зокрема, законодавчі акти, діловодні та статистичні матеріали, мемуари і пресу, що цілком дозволяє розв'язати визначені наукові завдання.

Поштовхом до змін в колоніальній політиці був, з одного боку, страх втрати метрополією своїх володінь після Війни за незалежність північноамериканських колоній, а з іншого – політичне й економічне посилення залежних держав і розширення кордонів імперії, що спричинило неможливість і недоцільність її управління, опираючись лише на владні відносини. Для збереження зв'язків між частинами імперії й запобігання їх подальшому відокремленню британські правлячі кола усвідомили важливість трансформації відносин метрополії з її володіннями і пошуку альтернативи імперському устрою.

Упродовж останньої третини ХІХ ст. у британському істеблішменті точилися дискусії щодо подальшої політики метрополії стосовно її володінь. На противагу одне одному діяли консерватори та ліберали. Перші пропонували

централізоване управління, збереження імперського устрою і посилення внутрішніх зв'язків. Ідея других передбачала можливість передачі частини управлінських функцій найбільш розвинутим регіонам імперії. Так сформувалася ідея формування Співдружності націй, що починає втілюватись з 1887 р., коли на конференції в Лондоні були закріплені основи нової колоніальної політики імперії. Остання передбачала надання статусу домініонів найбільш розвиненим колоніям. З цього часу починає функціонувати інститут конференцій як механізм перетворення імперських стосунків і поступового залучення домініонів до управління імперією. Основним завданням подібних форумів була регуляція взаємин між метрополією, домініонами та колоніями, суперечності між якими мали місце. І якщо на перших форумах домініони частіше приймали позицію метрополії, то згодом почали діяти у власних інтересах, торуючи собі шлях до самостійності.

Одним із каталізаторів імперських перетворень стала Перша світова війна й вихід домініонів на міжнародну арену, беручи участь у повоєнній мирній конференції і увійшовши до складу Ліги Націй. Крім того, вони забезпечували метрополію матеріальним та людськими ресурсами, підкреслюючи свою значимість для імперії. Наводячи подібні аргументи правлячі кола домініонів вимагали окремішності.

Важливою була економічна складова трансформації імперії. Перетворення торгівельних відносин на світовому рівні, посилення соціально-економічного розвитку домініонів, їх вихід на міжнародний ринок – все це змушувало імперську економічну політику адаптуватися до вимог часу й переглядати ідеї «фрітрейдерства», однак британські правлячі кола докладали всіх зусиль для посилення внутрішньо імперських зв'язків. Такою була позиція уряду до початку Першої світової війни, коли для збереження економічного «статусу кво» необхідним було започаткування тарифної політики в межах імперії. Спочатку це розглядалося як тимчасове явище, проте згодом, в умовах світової економічної кризи, відступ від протекціонізму був неможливий. Тоді

британські домініони були націлені на розширення власних ринків і вимагали автономії в межах імперії.

У 1926 р. було скликано чергову конференцію, де проголошено самостійність домініонів у внутрішній і зовнішній політиці та їх рівноправність з Англією в рамках Британської імперії, при збереженні формального підданства англійській короні. Наступна імперська конференція 1930 р. затвердила ці резолюції і рекомендувала англійському парламенту оформити їх на вищому законодавчому рівні до кінця 1931 р. Відповідний закон був затверджений британським урядом, отримавши назву Вестмінстерського статуту 1931 р. Так було завершено перший етап трансформації Британської імперії у Співдружність націй, що є унікальним прикладом послідовних перетворень імперії в якісно нову структуру, основою єдності якої були не політико-силові методи, а гуманітарне і економічне співробітництво.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. Ллойд Джордж Д. Правда о мирных договорах : в 2 т. Москва : Издательство иностранной литературы, 1957. Том 1 / пер. с англ. В. Г. Трухановского. 640 с.
2. Ллойд Джордж Д. Правда о мирных договорах : в 2 т. Москва: Издательство иностранной литературы, 1957. Том 2 / пер. с англ. Ф. Д. Волкова. 545 с.
3. Черчилль В. Вторая мировая война : в 3-х кн. / пер. с англ.. Москва : Воениздат. Кн. 1. Т. I-II. 592 с.
4. Черчилль В. Мировой кризис / пер. с англ.; предисл. И. Минца. Москва, Ленинград : Государственное военное издательство, 1932. 328 с. URL: <http://militera.lib.ru/memo/english/churchill2/index.html> (дата звернення: 10.12.2019).
5. Amery L. S. Imperial Defence and National Policy. The Empire and the century. London : John Murray. P. 174-198. URL: https://en.wikisource.org/wiki/The_Empire_and_the_century/Imperial_Defence_and_National_Policy (дата звернення: 10.12.2019).
6. An Act to give effect to certain resolutions passed by Imperial Conferences held in the years 1926 and 1930. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/22-23/4> (дата звернення: 10.12.2019).
7. Behind the Balfour Declaration. URL: <https://archive.org/stream/BehindTheBalfourDeclaration> (дата звернення: 10.12.2019).
8. Berriedale K. A. War government of the British dominions. Oxford Claredon Press, 1921. P. 27-35. URL: <https://archive.org/details/wargovernmentofb00keit/page/26?q=Imperial+War+Cabinet> (дата звернення: 10.12.2019).
9. Britain and Commonwealth: historic friends, future partners : official web-site. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/britain-and-the-commonwealth-historic-friendsfuture-partners> (дата звернення: 10.12.2019).

10. Chamberlain J. Imperial union and tariff reform. London : G. Richards, 1903. 236 p. URL: https://archive.org/stream/cu31924030186658/cu31924030186658_djvu.txt (дата звернення: 10.12.2019).
11. Colonial conference in London: correspondence respecting the holding of a conference in London of representatives of the principal colonial governments. Melbourne : John Ferres, Government Printer, 1887. URL <https://www.parliament.vic.gov.au/papers/govpub/VPARL1887No22.pdf> (дата звернення: 10.12.2019).
12. Conference of prime ministers and representatives of The United Kingdom, the dominions and India : summary of proceedings and documents of the conference, held in June, July and August, 1921, at London. London, 1921 URL: <https://atojs.natlib.govt.nz/cgi-bin/atojs?a=d&d=AJHR1921-I-II.2.1.2.4> (дата звернення: 10.12.2019).
13. Curtis L. The problem of the Commonwealth. London : Macmillan and Co., 1915. 264 p. URL: <https://archive.org/details/problemofcommonw00curt> (дата звернення: 10.12.2019).
14. Final text of the Articles of Agreement for a Treaty between Great Britain and Ireland as signed. URL: <https://www.difp.ie/docs/1921/Anglo-Irish-Treaty/214.htm> (дата звернення: 10.12.2019).
15. Government of Ireland act, 1920. URL: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1920/67/pdfs/ukpga_19200067_en.pdf (дата звернення: 10.12.2019).
16. Great Britain. Parliamentary Debates, House of Commons. London, 1931. Vol. 259. URL: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/volumes/5C/259> (дата звернення: 10.12.2019).
17. Hansard's Parliamentary Debates 1884. London : Cornelius book, 1884. 1025 p. URL: <https://archive.org/details/hansardsparliam190hansgoog> (дата звернення: 10.12.2019).

18. Hansard's Parliamentary Debates 1886. London : Cornelius book, 1886. 1174 p. URL: <https://archive.org/details/hansardsparliam182hansgoo> (дата звернення: 10.12.2019).
19. Imperial Conference 1926 inter-imperial relations committee report proceedings and memoranda. URL: <https://www.foundingdocs.gov.au/resources/transcripts> (дата звернення: 10.12.2019).
20. Imperial Policy and Colonial Practice, 1925-1945. British Documents on the End of Empire / ed. S. R. Ashton, S. E Stockwell. London : The Stationary Office, 1996. 403 p.
21. Law E. Commonwealth or empire: which should it be? London : Selwyn, 1921. 140 p.
22. Lloyd George D. The Truth About the Peace Treaties. London : V. Golancz, 1938. Vol. 1. 752 p. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.523824> (дата звернення: 10.12.2019).
23. Minutes of proceedings of the Colonial Conference, 1907. London : Eyre and Spottiswoode, 1907. 642 p. URL: <https://archive.org/details/minutesofproceed00colo/page/n1> (дата звернення: 10.12.2019).
24. Minutes of proceedings of the Colonial Conference, 1911. Presented to both Houses of Parliament by command, July 1911. London : H.M.S.O., 441 p. URL: <https://archive.org/details/1911minutesofpro00impeuoft> (дата звернення: 10.12.2019).
25. Official year book of the Commonwealth of Australia, containing authoritative statistic for the period 1900-1919 and corrected statistic for the period 1788 to 1900 / A. J. Mullet. Melburne : Goverment Printer, 1920. 1182 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=UXjs011ZhikC&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 10.12.2019).
26. Papers relating to a conference between the secretary of state for the colonies and the prime ministers of self-governing colonies; June to August, 1902. London : His Majesty's Stationery Office, 1902. 180 p. URL:

- <https://www.youscribe.com/BookReader/Index/1924209/?documentId=1901967>
(дата звернення: 10.12.2019).
27. Papers relating to the Imperial War Conference, 1917. URL: https://archive.org/details/1917v52i21p42_1308 (дата звернення: 10.12.2019).
 28. Proceedings of a conference between the secretary of state for the colonies and the premiers of the self-governing colonies at the Colonial Office, London, June and July 1897. London : H.M.S.O., 1897. 22 p. URL : https://archive.org/details/cihm_00718 (дата звернення: 10.12.2019).
 29. Proceedings of the Colonial Conference, 1894: held in Ottawa, Canada, from 28th June to 9th July, 1894. Ottawa : S. E. Dawson, 1894. URL: https://archive.org/details/cihm_03400/page/n19 (дата звернення: 10.12.2019).
 30. Ramsay M. A short history of the British Commonwealth. London : G. Philip & son, 1922. 844 p. URL: <https://archive.org/details/shorthistoryofbr02muiruoft> (дата звернення: 10.12.2019).
 31. Report of the Conference on The Operation of Dominion Legislation and Merchant Shipping Legislation, 1929. Secretary of State for Dominion Affairs. London : His Majesty's Stationery Office, 1930. 45 p.
 32. The Canada Year Book: 1922-1923. Ottawa, 1923. 1092 p. URL: <https://archive.org/details/canadbook19222300casouoft> (дата звернення: 10.12.2019).
 33. Thackeray D. Forging a British World of Trade: culture, ethnicity and market in the Empire-Commonwealth 1880-1875. Oxford University Press, 2019. 229 p. URL: https://google.com/store/books/details?id=ZOCGDwAAQBAJ&rdid=book_ZOCGDwAAQBAJ&rdot=1&source=gbs_vpt_read&pcampaignid=books_books_earch_viewport (дата звернення: 10.12.2019).
 34. The Colonial Conference. *The The Board of Trade Journal*. 1887. September. P. 3. URL: <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/13656965> (дата звернення: 10.12.2019).
 35. The Commonwealth. About us : official web-site. URL: <http://thecommonwealth.org/about-us> (дата звернення: 10.12.2019).

36. The Concept Of Empire Burke To Attlee 1774-1947 / G. Bennet. London : Adam&Charles Black, 1947. 467 p. URL: <https://archive.org/details/conce1ptofempireb033085mbp/> (дата звернення: 10.12.2019).
37. The Conservative Government and the End of Empire. British Documents on the End of Empire / ed. R. Hyam, R. Louis. London : The Stationery Office, 2000. 937 p.
38. The Parliamentary Debates 1905. London : Wyman and sons, 1905. 993 p. URL: <https://archive.org/details/parliamentaryde30britgoog/> (дата звернення: 10.12.2019).
39. The Royal Commonwealth Society : official web-site. URL: <http://www.thercs.org> (дата звернення: 10.12.2019).
40. Wheare K. C. The Statute Of Westminster And Dominion Status. London : Oxford University Press, 1949. 334 p. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.21151> (дата звернення: 10.12.2019).

Монографії, статті, рецензії:

41. Акчурина О. С., Демидов С. В. От Британской империи к Содружеству наций. *Вестник Рязанского государственного университета им. С. А. Есенина*. Рязань, 2017. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ot-britanskoj-imperii-k-sodruzhestvu-natsiy> (дата звернення: 10.12.2019).
42. Аноп А. Ф. Образовательная политика Великобритании в странах Содружества. *Вестник Томского государственного университета. История*. Томск, 2014. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/obrazovatel'naya-politika-velikobritanii-v-stranah-sodruzhestva> (дата звернення: 10.12.2019).
43. Аршинцева О. А. Британские цели войны и программа мирного урегулирования на имперской конференции 1917 г. *Известия Алтайского государственного университета*. Барнаул, 2002. С. 7-10 URL:

- <http://izvestia.asu.ru/2002/4/hist/TheNewsOfASU-2002-4-hist-01.pdf> (дата звернения: 10.12.2019).
44. Брендон П. Упадок и разрушение Британской империи 1781-1997 гг. Москва : АСТ, 2010. 983 с.
45. Британская империя в XX веке / под. ред. А. М. Пегушева, Е. Ю. Сергеева. Москва : Ин-т всеобщей истории РАН, 2010. 296 с. URL: <http://dspace.ltsu.org/bitstream/123456789/452/1/6.pdf> (дата звернения: 10.12.2019).
46. Вишнякова Е. С. Влияние Первой мировой войны на экономику британских доминионов. *Сибирский педагогический журнал*. 2006. С. 232-236 URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-pervoy-mirovoy-voyny-na-ekonomiku-britanskih-dominionov> (дата звернения: 10.12.2019).
47. Высокова В. В. Британская империя: становление, эволюция, распад. Екатеринбург : Волот, 2010. 188 с.
48. Высокова В. В., Грак В. Н., Савинов И. А., Чемякин Е. Ю. Диалог культур и цивилизаций на примере Британской империи. Екатеринбург : Издательство Уральского университета, 2012. 137 с.
49. Галеви Э. История Англии в эпоху империализма / пер. Б. Вебера. Москва : Соцэкгиз, 1937. 408 с.
50. Гелла Т. Н. «Белые» колонии в идеологии и практике британских политических и общественных кругов в последней трети XIX в. *Rex Britannica: история Британской империи и созданного ею мира* : сборник научных работ к 60-летию профессора В. В. Грудзинского / под ред. И. М. Нохрина. Челябинск : Энциклопедия, 2016. С. 39-61.
51. Глеб М. Британская имперская идея во второй половине XIX века: основные направления и динамика развития. *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. 2003. № 2. С. 65-70.
52. Глеб М. В. Имперская идея в Великобритании: вторая половина XIX в. Минск : Белорусская наука, 2007. 192 с.

53. Глущенко Е. А. Некоторые причины распада Британской империи. *Британская империя в XX веке* / под ред. А. М. Пегушева. Москва : Ин-т всеобщей истории РАН, 2010. С. 106-112.
54. Горбатюк Е. С. Североирландский конфликт: некоторые особенности. *Политическая экспертиза*. 2014. № 3. С. 139-148 URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/severoirlandskiy-konflikt-nekotorye-sobennosti> (дата звернения: 10.12.2019).
55. Грудзинский В. В. Английские переселенческие колонии в середине XIX века: от коронного статуса к самоуправлению. *Вестник Челябинского государственного университета*. Челябинск, 2008. № 34 (135). С. 90-101.
56. Грудзинский В. В. На повороте судьбы: Великая Британия и имперский федерализм (последняя треть XIX - первая четверть XX вв.). Челябинск : ЧГУ, 1996. 312 с.
57. Дэниел К. Англия. История страны / пер. с англ. Москва : Эксмо; Санкт-Петербург : Мидгард, 2007. 480 с.
58. Ерофеев Н. А. Закат Британской Империи. Москва : Мысль, 1967. 280 с.
59. Ерофеев Н. А. Очерки по истории Англии 1815-1917 гг. Москва : ИМО, 1959. 263 с.
60. Жигалина О. И. Великобритания на среднем Востоке (XIX - начало XX вв.): анализ внешнеполитических концепций. Москва, 1990. 166 с.
61. Заболотный В. М. «Британский консенсус» как системообразующий фактор содружества наций. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия : Международные отношения*. Город : 2001. С. 148-162. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/britanskiy-konsensus-kak-sistemoobrazuyuschiy-faktor-sodruzhestva-natsiy> (дата звернения: 10.12.2019).
62. Заболотный В. М. «Имперский консенсус» первой половины XX в. последняя попытка Англии предотвратить распад Британской империи. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Всеобщая история*. Город, 2012. С. 41-49. URL: <https://cyberleninka.ru/>

- article/n/imperskiy-konsensus-pervoy-poloviny-hh-v-poslednyaya-popytka-anglii-predotvratit-raspad-britanskoj-imperii (дата звернення: 10.12.2019).
63. Захарова О. В. Л. С. Эмери и имперская конференция 1926 года. *Личность в истории Нового и Новейшего времени: материалы Всероссийской научно-практической конференции* / отв. ред.: И. М. Эрлихсон, Ю. И. Лосев. 2014. С. 103-106. URL:<https://elibrary.ru/item.asp?id=22253192> (дата звернення: 10.12.2019).
64. Захарова О. В. Стратегия британского парламента в расширении внешне и внутривполитических прав доминионов в 20-30 годы XX столетия (на примере Канады). *Вестник Владимирского юридического института*. Владимир, 2014. № 3 (32). С. 200. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=22021740> (дата звернення: 10.12.2019).
65. Зимулина Л. А. Эволюция национальной государственности Британских доминионов. *Британская империя в XX веке* / под ред. А. М. Пегушева. Москва : Ин-т всеобщей истории РАН, 2010. С. 72-81.
66. Ившина И. Н. Становление суверенитета Канады в рамках Британской империи и Объединенного Содружества. *Вестник Вятского государственного гуманитарного университета*. Город, 2007. № 16. С. 76-81.
67. История дипломатии. Дипломатия в Новое время (1872-1919 гг.) / под ред. В. П. Потёмкина. Москва, Ленинград : Государственное издательство политической литературы, 1945. Т. 2. 424 с.
68. Капитонова Н. К., История внешней политики Великобритании : ученик. Москва : Международные отношения, 2016. 840 с.
69. Кертман Л. Е. Джозеф Чемберлен и сыновья. Москва : Мысль, 1990. 542 с.
70. Кольбенко А. Передумови прийняття та зміст Вестмінстерського статуту, 1931. Утворення Британської Співдружності Націй. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. Львів, 2014. Вип. 59. С. 87-91.
71. Коробов А., Иванова Ю. Все о Великой Британии. Харьков : Рато, 2007. 542 с.

72. Корф С. А. Автономные колонии Великобритании. Санкт-Петербург : Типография Тренке и Фюсно, 1914. 453 с.
73. Лихарев Д. В. Военно-морское соперничество Великобритании и США. 1919-1929 гг. : монография. Владивосток : Дальневосточный федеральный университет, 2016. 140 с.
74. Макарова Е. А. Имперские конференции в системе взаимодействия Британского Содружества наций. *Вестник Новгородского государственного университета им. Ярослава Мудрого*. Новгород, 2015. С. 117-120. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/imperskie-konferentsii-v-sisteme-vzaimodeystviya-britanskogo-sodruzhestva-natsiy> (дата звернения: 10.12.2019).
75. Макарова Е. А. Трансформация конституционного статуса Британских доминионов в первой половине XX в. *Общество. Среда. Развитие (Terra Humana)*. 2008. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/transformatsiya-konstitutsionnogo-statusa-britanskiyh-dominionov-v-pervoy-polovine-hh-veka>
76. Минаев А. И., Эрлихсон И. М., Репина Л. П. и др. Актуальные проблемы истории Великобритании XVII-XX вв. : коллективная монография. Рязань, 2017. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=32512298> (дата звернения: 10.12.2019).
77. Мирошников О. А. Исторический дискурс XX-XXI вв. и страны Британского Содружества. 2016. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoricheskiy-diskurs-20-21-vv-i-strany-britanskogo-sodruzhestva> (дата звернения: 10.12.2019).
78. Мратхузина Г. Ф., Шагабеев Р. Р. Содружество наций: толерантность или новая имперская концепция Британии. *Материалы Международного гуманитарного форума, посвященного 70-летию ООН и ЮНЕСКО*. Казань : Казанский государственный институт культуры, 2016. С 211-214.
79. Нохрин И. М. Канада в составе Британской империи в конце XIX - начале XX вв.: дилемма имперского единства и национальной автономии. *Восток-Запад в контексте мировой истории: взгляд из Сибири* : материалы междунар. науч. конф. Иркутск, 2012. С. 198-210.

80. Нохрин И. М. Межэтнические отношения и национальная идеология в Канаде в новое время. Челябинск : Энциклопедия, 2016. 156 с.
81. Опанащук П. В. Становлення Британської Співдружності Націй та її роль у зовнішній політиці Англії в 30-40-х роках ХХ ст. *Матеріали ІХ Волинської Всесвітньої історико-краєзнавчої конференції* : зб.наук. праць. Житомир: Полісся, 2017 С. 164-166. URL: http://eprints.zu.edu.ua/26469/1/Опанащук_П.В..PDF (дата звернення: 10.12.2019).
82. Осмолівська О. А. Історичні передумови створення та формування Співдружності націй. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Історія*. Київ, 2005. № 77-79. С. 89-91.
83. Остапенко Г. С. Британские консерваторы и деколонизация. Москва : Ин-т всеобщ. истор. РАН, 1995. 173 с. URL: <http://znanium.com/bookread2.php?book=390710> (дата звернення: 10.12.2019).
84. Остапенко Г. С. Лейбористская партия в портретах : рец. на книгу Е. А. Суслопарова «Ранняя история лейбористской партии Великобритании в портретах ее деятелей». *Новая и Новейшая история*. Москва, 2019. Вып. 5. С. 228-233.
85. От миропорядка империй к имперскому миропорядку / отв. ред.: Ф. Г. Войтоловский, П. А. Гудев, Э. Г. Соловьев. Москва, 2005. 204 с.
86. Петина Ю. В. Законодательное оформление внешнеполитического суверенитета Канады. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 6*. Санкт-Петербург, 2009. Вып 1. С. 142-150.
87. Пирс Б. Упадок и разрушение Британской империи 1781-1997. Москва : АСТ, 2011. 960 с.
88. Подвинцев О. Б. Постимперская адаптация консервативного сознания: благоприятствующие факторы. *Полис. Политические исследования*. 2001. № 3. С. 25
89. Полякова Е. Ю. Ольстер: истоки трагедии. Москва : Наука, 1982. 164 с.

90. Портнягин Д. И. Британская дипломатия на Парижской мирной конференции 1919 г. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 6.* Санкт-Петербург, 2009. Вып. 3. С. 162-139.
91. Рабинович М. Э. Южная Африка: краткая история до 1948 г. *Семь искусств.* 2013. Май, № 5 (43). URL: <http://7iskusstv.com/2013/Nomer5/ERabinovich1.p> (дата звернення: 10.12.2019).
92. Сагимбаев А. В. Англо-американская историография о колониальной стратегии Великобритании в межвоенный период. *Новая и новейшая история.* 2019. № 1. С. 181-186
93. Сагимбаев А. В. Проблема экономического развития колоний в контексте реформирования колониальной стратегии Великобритании в 1920-х гг. *Вестник Брянского государственного университета.* Брянск, 2009. С. 122-128.
94. Сагимбаев А. В. Стратегия колониального развития в контексте финансово-экономической политики Великобритании в межвоенный период. *Ученые записки : электронный научный журнал Курского государственного университета.* 2017. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/strategiya-kolonialnogo-razvitiya-v-kontekste-finansovo-ekonomicheskoy-politiki-velikobritanii-v-mezhvoennyy-period> (дата звернення: 10.12.2019).
95. Сергеев Е. Ю. Особенности британской колониальной политики в Восточной Азии (1902-1939 гг.). *Британская империя в XX веке / ред. А. М. Пегушев, Е. Сергеев.* Москва : Ин-т всеобщей истории РАН, 2010. С. 81-96.
96. Системная история международных отношений 1918-1991 / под ред. А. Д. Богатурова. Москва : Московский рабочий, 2000. Том 1. События 1918-1945. 52 с. URL: <http://www.obraforum.ru/lib/book1> (дата звернення: 10.12.2019).
97. Сталоверова Г. В. Проблеми відносин між самоврядними колоніями і Великою Британією на колоніальній конференції 1897 р. *Грані: Науково-*

- теоретичний і громадсько-політичний альманах*. Дніпропетровськ, 2012. № 4. С. 3-6.
98. Степанова Н. А. Великобритания в Содружестве наций: прошлое, настоящее, будущее. *Вестник МГИМО Университета*. Москва, 2014. С. 214-220. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/velikobritaniya-v-sodruzhestve-natsiy-proshloe-nastoyaschee-budushee> (дата звернення: 10.12.2019).
99. Суслопарова Е. А. Стэнли Болдуин. *Вопросы истории*. 2016. № 4. С. 15-40.
100. Трухановский В. Г. Новейшая история Англии. Москва : Соцэкгиз, 1958. 592 с.
101. Фергюсон Н. Империя: чем современный мир обязан Британии / пер. с англ. К. Бандуровского. Москва : Corpus : Астрель, 2013. URL: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1032425> (дата звернення: 10.12.2019).
102. Філонов О. В. Британська Співдружність: історико-правовий аналіз. *Порівняно-аналітичне право*. 2016. № 1. С. 34-35 URL: http://pap.in.ua/1_2016/10.pdf (дата звернення: 10.12.2019).
103. Фокс Р. Английская колониальная политика. Москва : Государственное социально-экономическое издательство, 1934. 78 с.
104. Христюк С. Резолюції імперських конференцій 1926, 1930 років як основа Вестмінстерського статуту 1931 року. *Університет*. 2008. № 6. С. 102-108.
105. Христюк С. Трансформація Британської імперії в Співдружність націй, 1931-1947 рр. *Університет*. 2009. № 3. С. 111-118.
106. Чайковська О. В. Політика Британського колоніалізму у другій половині XIX ст. URL: <http://vmv.kyvu.edu.ua/v/10/15.htm> (дата звернення: 10.12.2019).
107. Шамрин О. А. Империи: варианты трансформации в XX веке. *Политическое трансформации*. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/98673/91-Shamrin.pdf?sequence=1> (дата звернення: 10.12.2019).

108. Шандра А. В. Основные положения и характер Белой книги 1930 года. URL: <https://cyberleninka.ru/.../osnovnyye-polozeniya-i-harakter> (дата звернення: 10.12.2019).
109. Шаповалов М. С. «Курс» британской политики в Палестине 1922-1928 гг. *Исторический ежегодник*. 2009. С. 243-257.
110. Широков Г. К. Экономические предпосылки заката Британской империи. *Британская империя в XX веке* / под ред. А. М. Пегушева. Москва : Ин-т всеобщей истории РАН, 2010. С. 112-126.
111. Шишков Ю. В. Судьба Британского содружества наций: воспоминания о будущем СНГ. *Общественные науки и современность*. 1996. № 3. URL: http://ecsocman.hse.ru/data/749/283/1217/009_ShishkovОПЫТ_ZARUBEZhNOJ_MODERNIZATsII.pdf (дата звернення: 10.12.2019).
112. Штефанко Ю. В. Вестмінстерський статут 1931 р. – правова база формування Британської Співдружності націй. *Збірник наукових праць студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський, 2019. Вип. 16.
113. Штефанко Ю. В. Колоніальні конференції як механізм трансформації Британської імперії на зламі XIX-XX ст. *Збірник наукових праць студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський, 2019. Вип. 13.
114. Яковюк І. В. Концепція «імперського федералізму» та її роль у модернізації Британської імперії. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. № 28. С. 95-103.
115. Alcock J. History Of the British Empire and Commonwealth. Metadata n/a. 123 p. URL: http://www.friendsofsabbath.org/Further_Research/British%20Empire%20books%20etc/%23Empire-Commonwealth-History.pdf (дата звернення: 10.12.2019).
116. Armitage D. The Ideological Origins of the British Empire: Ideas in Context. Cambridge : Cambridge University Press, 2000. 258 p.

117. Baral S. British Commonwealth: The Setting Sun. *Harvard International Review*. 1981. № 5. P. 14-15. URL: https://www.jstor.org/stable/42765616readnow=1&refreqid=excelsior%3A39c9e1b4f6b1a61d607098362bbd3e61&seq=1#page_scan_tab_content (дата звернення : 10.12.2019).
118. Baranski G. The Colonial Conference. *Today in Ottawa's History*. 2008. January 13. URL: <https://todayinottawashistory.wordpress.com/2018/01/13/the-colonial-conference/> (дата звернення: 10.12.2019).
119. Burt A. The Evolution of the British Empire and Commonwealth From the American Revolution. Boston : D. C. Heath & Co., 1965. 950 p.
120. Crosby G. R. Disarmament and Peace in British Politics 1914-1919, Cambridge : MA Harvard U. P., 1957. URL: <https://www.worldcat.org/title/disarmament-and-peace-in-british-politics-1914-1919/oclc/502254702> (дата звернення: 10.12.2019).
121. Darwin J. Britain and decolonisation: the retreat from empire in the post-war world. New York : Palgrave Macmillan, 2002. 383 p.
122. Dawson R. M. The Development of Dominion Status, 1900-1936. *The Economic Journal*. 1949. № 236. P. 597-600. URL: https://www.jstor.org/stable/2226591?newaccount=true&readnow=1&seq=1#page_scan_tab_contents (дата звернення: 10.12.2019).
123. Duncan H. The British Commonwealth Of Nations. London, 1920. 403 p. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.213071> (дата звернення: 10.12.2019).
124. Frost R. The British Commonwealth And World Society. London : Oxford University Press, 1947. 218 p. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.190430> (дата звернення: 10.12.2019).
125. Hancock W. K. Survey of British Commonwealth Affairs. London, 1937. Vol. 1 : Problems of Nationality, 1918-1936. 317 p.

126. Hancock W. K. Survey of British Commonwealth Affairs. Oxford, 1952. Vol. 2 : Problems of External Policy, 1931-1939. 324 p. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.237629> (дата звернення: 10.12.2019).
127. Harrison B. The Transformation of British Politics (1860-1995). Oxford : Oxford University Press, 1996. 118 p.
128. Lindsay H. British Commonwealth Objectives. London, 1946. 289 p. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.174426> (дата звернення: 10.12.2019).
129. Madden F., Darwin J. The Dependent Empire, 1900-1948: Colonies, Protectorates, and the Mandates. Westport : Greenwood Press, 1994. Vol. 7. 908 p. URL: <https://www.questia.com/library/91753673/the-dependent-empire-1900-1948-colonies-protectorates> (дата звернення: 10.12.2019).
130. Meyer F. V. Britain's Colonies in World Trade. London : Oxford University Press, 1937. 488 p. URL: <https://www.questia.com/library/519280/the-development-of-dominion-status-1900-1936> (дата звернення: 10.12.2019).
131. The Cambridge History of the British Empire. Cambridge : Cambridge University Press, 1959. Vol. III : The Empire–Commonwealth, 1870-1919 / ed. E. A. Benians, J. Butler and C. E. Carrington. URL: https://books.google.com.ua/books?id=MU48AAAIAAJ&pg=PA411&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 10.12.2019).
132. Valkoun J. Great Britain, the Dominions and the Paris Peace Conference. URL: <https://dspace5.zcu.cz/bitstream/11025/15544/1/Valkoun.pdf> (дата звернення: 10.12.2019).
133. Wrong G. M. Canada and the Imperial War Cabinet. *The Canadian Historical Review*. P. 13-25. URL: <https://www.utpjournals.press/doi/pdf/103138/CHR-01-01-01> (дата звернення: 10.12.2019).
134. Zoellner D. Early Commonwealth control, 1911-46. Vocational Education and Training. *The Northern Territory's history of public philanthropy*. 2017. P. 45-56. URL: https://www.jstor.org/stable/j.ctt1pwt3q.9?refreqid=excelsior%3Aee0175bb0faa198c145d8176394026f6&seq=1#metadata_info_tab_contents (дата звернення: 10.12.2019).